

Multiverktyg mot ekonomisk och organiserad brottslighet

Denne artikel er tildelt
en CC-By 4.0 licens

Skript, situationell prevention, rutinaktivitet,
brottsmönster¹

Lars Korsell, forsknings- och utredningsråd, docent Brottsförebyggande rådet, Henrik Lundin, strategisk ekorevisor, Ekobrottsmyndigheten Madelene Gripenklinga, brottsförebyggande specialist. Stadskontoret Malmö stad.²

Abstract:

The article suggests combining *script analysis* and *crime prevention theories* to tackle economic and organised crime. These forms of crime often consist of a series of interconnected steps – like a script – and usually occur within the context of complex legal or illegal operations. By using script analysis, the crime process is broken down into a series of steps, including preparation and follow-up work. With the various steps of the crime process revealed, the next phase is to identify appropriate crime prevention measures. In this part of the analysis, it is beneficial to apply *routine activity theory*, *situational crime prevention*, and *crime pattern theory*. The combination of script analysis with the aforementioned theories functions as a *multitool*. This approach has been tested on specific cases across several crime types, for instance, the illegal diesel trade. One study showed that in addition to crime prevention measures, suggestions for detecting criminal activity could also be identified.

Keywords

Script analysis, crime science, routine activity theory, situational crime prevention, crime pattern theory, multitool, economic crime, white collar-crime, organized crime, excise duty fraud, diesel.

Skriptanalys, brottsvetenskap, rutinaktivitetsteorin, situationell brottsprevention, brottsmönsterteorin, multiverktyg, ekonomisk brottslighet, organiserad brottslighet, punkt-skattebrott, diesel.

1. A Multitool against Economic and Organized Crime: Script, Situational Prevention, Routine Activity, Crime Pattern.
2. Tack till granskare av artikelutkast och till professor Johannes Knutsson.

Ett multiverktyg mot ekonomisk och organiserad brottslighet

I artikeln beskrivs användningen och erfarenheterna av att använda ett "multiverktyg" för att förebygga särskilt ekonomisk och organiserad brottslighet. Det består av skriptanalys i kombination med situationell brottsprevention, rutinaktivitetsteorin och brottsmönsterteorin.

Efter en kort introduktion redogörs multiverktygets olika delar för att sedan, som en översiktlig illustration, användas på några faktiska fall.

Förebygga ekonomisk och organiserad brottslighet

Inte minst i de nordiska länderna har det brottsförebyggande perspektivet under åtskilliga år varit centralt. Den svenska myndigheten Brottsförebyggande rådet (Brå) uppmärksammade 2024 sitt femtionde år och liknande initiativ finns även i våra grannländer (Korsell 2024, Cosmo 1994, Knutsson 1998, Sveri 1992).

Vid sidan av ett långsiktigt förebyggande perspektiv, inriktad på generell välfärdspolitik och ett brett spektrum av sociala åtgärder, har från och med 1990-talet en parallell förebyggande inriktning tagit form genom att påverka potentiella gärningspersoner nära brottstillfället (Knutsson 2024). Med ett sådant crime science-perspektiv står brottet och omständigheterna kring brottet i centrum – inte gärningspersonen och dennes bakgrund – och forskningsmetoden tar sikte på brottsmönster och fallstudier (Knutsson 2024). I bakgrunden ligger ett "rational choice"-perspektiv, där en potentiell gärningspersons överväganden och beslut är avgörande för om ett brott kommer till stånd eller inte (Cornish och Clarke 2008 och 1986). Som redan antytts handlar det då inte om raden av bakomliggande faktor som ger upphov till brott ("involvement decisions") utan om de omedelbara faktorerna och situationerna ("event decisions"). Artikelns förslag ligger i linje med detta perspektiv.

Trots utvecklingen på det brottsförebyggande området, har förvånansvärt lite gjorts för att förebygga ekonomisk brottslighet och ännu mindre organiserad brottslighet, trots betydande skadeverkningar i fråga om skattebortfall och förlust av tillgångar, förtroendskador inom samhällsekonomin och för den organiserade brottslighetens del, även makt- och våldsutövning (Brå 2003, Brå 2009, Brå 2016, Korsell 2023). Artikeln är därför ett bidrag för att utveckla det förebyggande arbetet för dessa båda delvis sammanflätade brottsområden (van den Bunt och van der Schoot 2003, Lehtola och Paksula, 2000, Brå 2003, Korsell och Nilsson 2003).

Från orsaker till frågan om hur?

För att återvända till de bakomliggande "involvement decisions" till brott ("distal" enligt Ekblom, 1994), saknar vi som regel kännedom om den potentiella gärningspersonens benägenhet att begå brott. Inte heller känner vi till vilka potentiella gärningspersoner ("antisocial predators", "mundane offenders", "provoked offenders" enligt Cornish och Clarke, 2004) som aktiveras i en given situation som möjliggör brott ("event decisions", "proximal" enligt Ekblom). Däremot går det att skaffa sig kunskap om *situationen* för ett brott, som blir den centrala förklaringsfaktorn. Genom att svara på frågan *hur* en gärningsperson går till väga för att begå ett brott förklaras även orsakerna till brottet i betydelsen *hur situationen möjliggör brottet*. Brottssituationer kan undersökas genom en sådan fallstudie som redovisas längre fram i artikeln, där skriptanalys använts. Den brottsförebyggande frågan blir således, *hur gör gärningspersonen för att kunna genomföra brottet?*

Benson et al. (2009) argumenterar för att det i fråga om ekonomisk brottslighet är mer fruktbart att förstå den process genom vilken ett brott begås, än de bakomliggande orsakerna. Det gäller att identifiera *hur* gärningspersonen går till väga, det vill säga de funktioner – tillfällesfaktorer – som gör att ett brott kan begås (tillfällesstrukturer).

Because we are focusing on "how" particular white-collar offences are committed, we leave aside for the time being the issue of "why" they are committed (Benson och Simpson 2015, s. 114).

Nästa steg blir därför att närma oss metoder och teorier där frågan *hur* är central.

Skriptanalys

Knowledge about scripts can be used when creating crime prevention schemes (Knutsson 1998, s. 205).

I början av 1970-talet dekonstruerade forskarna Schank och Abelson (1977) enkla händelseförlopp för att i en dator kunna programmera dessa förlopp, såsom de olika stegen för att gå in på restaurang, inta en måltid, betala och gå därifrån. Det fick formen av ett skript där olika moment kom efter varandra och olika vägval var möjliga, exempelvis att beställa vid bordet eller vid kassan. Cornish (1994) tänkte att det på liknande sätt gick att organisera och systematisera kunskap om tillvägagångssätt för att begå brott. I skripttermer ser brottet snarare ut som en process med olika steg än en enskild händelse. Brottet liknar en teaterpjäs med dess olika scener. På senare tid har skriptanalys använts för att dekonstruera olika brottsupplägg (Bellotti et al. 2020, Chiu et al. 2011, Jordanoska och Lord 2020, Haelterman 2016, Leclerc 2017,

Chiu och Leclerc 2017, Smith 2017, Dehghanniri och Borrison 2021, Hardy, Bell och Allan 2020).

Fördelen med att ta fram brottsskript är att det i grunden handlar om "kognitiva skript" som upprepas av gärningspersoner (Chiu och Leclerc 2017). I den meningen går det att göra förutsägelser om framtida brott, som följaktligen kan förebyggas.

Genom att undersöka *hur* gärningspersonen går till väga – beslut, åtgärder och resurser för varje steg – kan för gärningspersonerna svaga punkter identifieras i hela brottsprocessen, från förberedelser till efteråtgärder. Nästa steg blir att ställa frågan om det på något sätt går att påverka dessa svaga punkter för att förebygga brott (Leclerc 2017)?

Struktureringen av händelsekedjan om *hur* gärningspersonen går till väga, innebär att det straffrättsliga synsättet blir mindre viktigt. Ofta utgör brottet enbart några få moment i en längre händelsekedja. Utmärkande för skriptanalysen är att den "drar ut på" brottstillfället eftersom även det som sker före och efter brottet går att påverka. Från ett brottsförebyggande perspektiv är det av intresse att identifiera alla steg som är möjliga att påverka. Det kan handla om gärningspersonens beslut, möjliga åtgärder från dennes sida eller resurser. Sedan får valet av åtgärder bestämmas av vad som framstår som möjligt och effektivt.

Den stegvisa analysen av hela händelsekedjan gör skriptanalysen särskilt användbar som underlag för att identifiera brottsförebyggande åtgärder. Rutinaktivitetsteorin, situationell brottsprevention och brottsmönsterteorin kan då vara till hjälp för att identifiera dessa åtgärder. I fråga om situationell brottspreventionsteori har Clarke (2008) argumenterat för att den är framgångsrik först när en detaljerad analys har ägt rum av det specifika brottet. Skriptanalys fungerar därför väl för att användas vid situationell brottsprevention (Cornish 1994).

Rutinaktivitetsteorin

En ofta använd teori för att identifiera brottsförebyggande åtgärder är rutinaktivitetsteorin. För att ett brott ska begås måste tre förhållanden samtidigt föreligga *i tid och rum*: en *måltavla* eller ett *offer*, en *motiverad gärningsperson* och avsaknaden av en "*kapabel*" *väktare* (Cohen och Felson 1979). De bildliknande kontrollfunktionerna för att förhindra ett brott utgörs av "*väktaren*" som vaktar måltavlan eller offret, och "*övervakaren*" som håller ett öga på gärningspersonen. I en utveckling av teorin har elementet *plats* tillförts och "*kontrollanten*" som utövar tillsyn och kontroll på platsen (Eck 2003).

Vid rutinaktivitetsteorin ställs frågan hur kontrollfunktionerna "*väktaren*", "*övervakaren*" och "*kontrollanten*" – utför sina sysslor, hur närvarande de är, och hur deras kontrollinsatser skulle kunna förstärkas. För att besvara dessa frågor förutsätts att ett underlag tas fram om de brottsupplägg som är aktuella

Denne artikel er tildelt
en CC-BY 4.0 licens

och på vilka rutinaktivitetsteorin kan tillämpas. I klartext *hur* gärningspersonen går till väga. Det är alltså skriptanalys som utgör detta underlag.

Denne artikel er tildelt
en CC-BY 4.0 licens

Situationell brottsprevention

Fördelen med situationella åtgärder är att det är "easier to alter environmental conditions than individual behavioral tendencies (Guerette 2009, s. 30). Genom preventiva systemlösningar såsom lagstiftningsförändringar, förbättrade arbetsprocesser och rutiner samt olika kontrollsystems omfattning och utformning, försvåras tillfällesstrukturen för att begå brott (Clarke 1980, Knutsson och Clarke 2006).

Offenders do not have to be identified before they can be dealt with. Instead, situational approaches have the ability to constrain the criminal actions of us all. This combination of modest aims with wide reach makes situational prevention an attractive option (Cornish 1994).

De grundläggande förebyggande fem mekanismerna inom situationell brottsprevention syftar till att

- göra det svårare att begå brott,
- öka risken för upptäckt,
- minska vinningen av brott,
- motverka provokationer och annat som uppmuntrar till brott, och
- ta bort ursäakter för den som begår brott.

Ytterst ställs alltså frågan hur tillfällesstrukturen kan påverkas för att förebygga brott. Följaktligen förutsätts ett *underlag om brottstillfällen* på vilka teorin kan tillämpas.

Brottsmönsterteorin

En idag närmast bortglömd teori är brottsmönsterteorin. Även den bygger på rutinaktivitetsteorin, och utgår från att gärningspersoner blir medvetna om brottstillfällen när de är engagerade i lagliga aktiviteter (Brantingham och Brantingham 1995 och 2004, Smith 2017).

Enligt brottsmönsterteorin utgör tillfällesstrukturen för potentiella gärningspersoner från de knutpunkter och vägar som dessa personer använder. Knutpunkter utgörs exempelvis av bolag, kunder, leverantörer och kreditgivare (Benson et al. 2009). Vägarna används för att navigera mellan knutpunkterna och för att kommunicera mellan knutpunkterna. Möjliga brottstillfällen uppfattas på vägen mellan knutpunkter när exempelvis beställningar görs, leveranser utförs och kunder faktureras.

Om det för rutinaktivitetsteorin går att ställa frågor om "väktarens", "övervakarens" och "kontrollantens" kontrollinsatser, och om de kan förstärkas, handlar brottsmönsterteorin om att undersöka om de identifierade knutpunkterna är "bevakade" eller inte, och hur bevakning kan sättas in eller förstärkas. På liknande sätt som för rutinaktivitetsteorin och situationell brottsprevention förutsätts att ett *underlag* tas fram om hur gärningspersonen använder knutpunkter och vägarna däremellan, och då ser möjligheterna.

Syfte och frågeställning

Med syfte att utveckla det brottsförebyggande arbetet testade artikel-författarna skriptanalys och de tre förebyggande metoderna på ett stort material som tog sikte på punktskattebrott med dieselolja respektive vattenpipstobak, illegala körskolor och brott i samband med avyttring av aktiebolag. Det var fråga om ganska komplicerade brott som ställde krav på logistik och kontakter. Affärerna ägde rum med legala aktörer och det förutsattes bolag, momsregistrering och fakturor. För denna artikel valdes fallen med dieselolja eftersom de dels låg "mitt emellan" ekonomisk och organiserad brottslighet med både kriminell organisation och handel med etablerade företag, dels kännetecknades av en tydlig logistikkedja. Syftet är att illustrera projektet och därför redovisas enbart delar av den undersökningen översiktligt.

Frågeställningarna var, utifrån samtliga genomförda fallstudier, vilka var för- och nackdelarna med att använda skriptanalys och de tre teorierna för att identifiera brottsförebyggande åtgärder?

Metod och terminologi

Av naturliga skäl är den största utmaningen vid skriptanalys att få tillgång till data som speglar de olika stegen i ett brottsupplägg. Leclerk (2017) betonar vikten av att intervjua gärningspersoner. Först då är det möjligt att få klarhet i hur gärningspersoner tänker och hur de resonerar och vilka överväganden som ligger bakom olika delbeslut och vägval. För att citera Martin Gill, "I'm not the greatest criminality expert – criminals are!" (Doyle 2014, Gill et al. 1998). Att intervjua gärningspersoner låter sig dock inte alltid enkelt göras. För denna undersökning har datamaterialet begränsats till polisens förundersökningar, domar och vissa intervjuer med utredande poliser. Framför allt förundersökningarna visade sig vara innehållsrika på uppgifter. En förklaring är att brotten bedrevs under täckmantel av lagligt företagande med omfattande logistik.

En annan fråga har varit olika forskares användning av terminologi och rubriksättning på de olika större stegen i ett brottsupplägg vid tillämpning

av skriptanalys. Cornish (1994) ursprungliga skript var ganska detaljerat och baserat på kognitiv psykologi. I denna undersökning har intryck tagits av Cornish och Clarke (2008) – "initiation, continuation och completion" – och av Savona et al. (2013), "recruitment, transportation, exploitation and escape". Valet av skript har påverkats av tillgången på data.

Denne artikel er tildelt
en CC-BY 4.0 licens

De analyserade utredningarna

I projektet analyserades fall som gällde punktskattebrott och var en totalundersökning av de ärenden som Ekobrottsmyndigheten hade utrett 2018-2021 när det gäller punktskattefall med dieselolja.

Av inte minst miljöskäl och för att begränsa konsumtionen, beskattas energi genom en särskild punktskatt, miljöskatt. Till det kommer mervärdesskatt, vilket sammantaget innebär att ungefär halva priset på diesel utgörs av skatt. Därmed skapas starka incitament till att dels komma över den mervärdesskatt som ska redovisas till Skatteverket, dels undgå att betala inkomstskatt. Brottsvinsten för distributören utgjordes av att köparna betalade för ett dieselpriis i vilket ingick energiskatt samt med tillägg för moms; skatter som säljarna (gärningspersonerna) aldrig redovisade till Skatteverket. För stora förbrukare som åkerier innebär även en liten rabatt på diesel en väsentlig konkurrensfördel. Rabatten möjliggjordes således genom att distributören aldrig redovisade några skatter.

Två av de undersökta fallen gällde påstådd "smörjolja" som hade transporterats till Sverige. Smörjolja är undantagen punktskatt, men i själva verket var det skattepliktig dieselolja som fördes in i Sverige och såldes som drivmedel för vägtransporter. Ett fall avsåg inköp av skattefri diesel för internationell sjöfart, men som i strid med lagstiftningen användes för vägtransport, vilket ska beskattas. I det fjärde fallet såldes obeskattad rödfärgad diesel (subventionerat för jord- och skogsbruk i Finland) till svenska kunder för vägtransport, som ska beskattas.

Scen 1: Förberedelser

Inventarier

Skriptanalysen: I fartygsfallet var upplägget särskilt resurskrävande. Genom tillgång till ett fartyg var det möjligt att fylla fartygstankarna med skattefri diesel för yrkesmässig sjöfart. Bunkringen ägde rum i Danmark. Vid hemmahamnen i Sverige pumpades dieseln sedan över till en egen tankbil för transport till kund. Dessa var åkerier. Fartyget visade sig vara skrotfärdigt och tankbilen var även den gammal. I det finska fallet med rödfärgad diesel hade gärningspersonerna tillgång till skåpbilar med flyttbara tankar. Dessa

fyllades med diesel från finska bensinstationer, skåpbilarna kördes till Sverige och dieseln distribuerades till kunder med farmartankar.

Denne artikel er tildelt
en CC-BY 4.0 licens

Användning av teorier: Enligt brottsmönsterteorin utgör dessa inventarier knutpunkter medan transporterna utgör vägar till kunder, även dem knutpunkter. Det är möjligt att kontrollera dessa knutpunkter och vägar, särskilt som inventarierna i fartygsfallet var gamla och bröt av mot det som var vanligt förekommande i branschen. Gärningspersoner med tillgång till sådana ovanliga inventarier kan "övervakas" enligt rutinaktivitetsteorin. Att uppmärksamma avvikande inventarierna innebär samtidigt att risken för upptäckt ökar enligt situationell brottsprevention.

Vad som sagts om fartyg och tankbil gäller även transportfordonen med finsk diesel eftersom gränskontrollen övervakar fordonstrafik och onormala körmönster.

Kustbevakning, tull och trafikpolis befinner sig i främsta linjen för att kunna misstänka punktskattebrott i samband med transporter över land och hav. De hade också i flera av de undersökta fallen slagit larm som lett fram till fällande domar.

Bolag och skatter

Skriptanalysen: Gärningspersonerna opererade genom aktiebolag för att kunna motivera stora inköp från etablerade företag, men även för att kunna sälja till momsregistrerade aktörer som var beroende av fakturor för bokföringen. Flera åkeriägare hade i förhör berättat att de kontrollerat att de säljande bolagen varit registrerade för moms, vilket är en förutsättning för att det köpande åkeriet i momsdeklarationen kunde göra avdrag för ingående moms.

Användning av teorier: Momsredovisningen till skattemyndigheten kan ses som en kontrollerad knutpunkt enligt brottsmönsterteorin; köparnas redovisning av ingående moms för inköpen knyter samman gärningspersonen (säljande bolag) och brottsobjektet (skatten). Löpande betalas moms in till och ut från skattemyndigheten, vilket innebär att momskontrollen är särskilt aktiv, vilket ökar risken för upptäckt enligt situationell brottsprevention. Som nyss nämnts utgjorde den centrala delen av brottupplägget att det säljande bolaget betalade varken punktskatt eller moms. Man kan säga att dessa pengar "togs" från det köpande bolaget.

Det innebär att Skatteverkets prövning av momsregistrering utgör en viktig knutpunkt, för vilken prövningen av kraven för momsregistrering kan öka enligt brottsmönsterteorin. Noggrann prövning gör det svårare att bli registrerad, och därmed att begå brott, enligt situationell brottsprevention. I ett av fallen hade Skatteverket ställt frågor om moms och begärt in underlag, vilket illustrerar momskontrollens potential som kontrollerad knutpunkt enligt brottsmönsterteorin och som försvårande omständighet enligt situationell

brottsprevention. Momssystemet utgjorde "platsen" på vilken kontrollen kunde skärpas enligt rutinaktivitetsteorin.

Det finns en del som tyder på att det i ett av ärendena var brister i momsredovisningen av transaktioner mellan olika bolag som gjorde att Skatteverket kom gärningspersonerna på spåren.

Från ett brottsförebyggande perspektiv framstår momssystemet som en tröskel för gärningspersoner att ta sig över, och ett system som är föremål för återkommande kontroll. Det bör vara möjligt att höja tröskeln och öka kontrollen.

I de finska röddieselfallen var det framför allt de återkommande transporterna med fordon över den av tullen övervakade gränsen som ökade risken för upptäckt enligt situationell brottsprevention. Gränskontrollen var knutpunkt enligt brottsmönsterteorin. Samtidigt var gränsen en tydlig plats för skärpt kontroll enligt rutinaktivitetsteorin.

Konton

Skriptanalys: För inköp av och försäljning till etablerade aktörer, var tillgång till bankkonto centralt. Av några fall framkom att det inte var självklart att inneha ett konto utan bankerna hade reagerat på onormala transaktioner som kunde tyda på penningtvätt.

Användning av teorier: Bankkonto kan betraktas som en knutpunkt enligt brottsmönsterteorin som via överföringar (vägar) knyter samman de olika aktörerna. Med hänsyn till att bankerna hade övervakat kontonas användning kan dessa ses som en kontrollerad knutpunkt. Bankerna följde penningtvättsregleringen och reagerade på onormala kontorörelser. Från perspektivet situationell brottsprevention kan man därför säga att regleringen mot penningtvätt i flera undersökta fall har gjort det *svårare* att begå brott där tillgång till bankkonto utgör en central del i brottsupplägget.

Sammantaget, inklusive kontrollen av kontorörelser, borde det finnas utrymme för att öka kontrollen av konton som en redan kontrollerad knutpunkt, vilket gör det *svårare* och mer riskabelt att begå brott.

Scen 2: Inköp och transport över gränsen

Skriptanalys: Bunkring av fartyget ägde rum vid utländsk hamn. "Smörjoljan" köptes in utomlands och transporterades av säljaren till Sverige. Den finska oljan hämtades från bensinstationer och transporterade över gränsen.

Användning av teorier: I ett av fallen tog svenska tullen prov på det som betecknades som "skattefri smörjolja". Tullen vid finska gränsen övervakade

transporterna. Gränsövergången och tullen var en kontrollerad knutpunkt och innebar en påtaglig risk för upptäckt enligt situationell prevention. Bolagets köp av diesel till fartyget var knutpunkter som var föremål för kontroll enligt brottsmönsterteorin. Ett annat sätt att uttrycka det på, var att leverantören av diesel till fartyget fungerade som väktare enligt rutinaktivitetsteorin. När väl dieseln hade pumpats över till fartygets tankar var fartyget en knutpunkt som i allt väsentligt stod utanför kontroll.

Vid ett tillfälle när bunkring ägde rum i Sverige från en tankbil, hade chauffören fattat misstankar. Chauffören hade därför tagit bilder i smyg. Även Kustbevakningen hade fattat misstankar kring den onormala användningen av fartyget. Med andra ord var platserna föremål för viss, låt vara slumpmässig, kontroll enligt rutinaktivitetsteorin.

Både Tullverket och Kustbevakningen är ute på fältet. Tankbilschaufförer är intressanta informationsgivare. Samtliga är exempel på "kontrollanter" eller "väktare" enligt rutinaktivitetsteorin och de befinner sig på knutpunkter enligt brottsmönsterteorin. Sammantaget leder det till ökad risk för upptäckt enligt situationell prevention.

Scen 3: Marknadsföring och försäljning

Skriptanalys: I fallen med finsk rödfärgad olja hade gärningspersonerna annonserat flitigt i dagspress och även delat ut reklam. Köpare var en rad småförbrukare såsom villaägare eller bilägare. Det var många körningar fram och tillbaka över gränsen. Det var stor skillnad mot andra fall där dieseln levererades till storförbrukare såsom åkerier.

Användning av teorier: Transporterna över finska gränsen och tullens användning av nummerplåtsavläsare innebar en kraftig exponering som rimligtvis förde med sig att det enbart var en tidsfråga innan brottsupplägget skulle spricka. Gärningspersonerna gick från okontrollerade till kontrollerade knutpunkter enligt brottsmönsterteorin, och risken för upptäckt var påfallande stor enligt situationell prevention.

Bortsett från exponeringen i de finska fallen fanns dock ingen "väktare", "övervakare" eller "kontrollant" över oljan, gärningspersonerna, kunderna eller deras platser enligt rutinaktivitetsteorin.

Som nämnts var åkerierna angelägna att köpa mot faktura och det går därför att identifiera säljarna genom inköpsfakturorna. Genom att leverera oljan till etablerade företag förflyttade sig gärningspersonerna mot en knutpunkt som ändå stod under viss kontroll av Skatteverket, och vars kontroll kunde utökas enligt brottsmönsterteorin. Det var stor skillnad mot privatpersoner som läste annonser i lokalpressen om billig olja och köpte mindre kvantiteter röd diesel mot kontant betalning.

En brottsreducerande metod kunde även vara att öka risken för åkerier som använder "obeskattad" miljöfarlig diesel och minska deras vinning. Åkerier som gjort tvivelaktiga köp kan sägas ha lämnat en kontrollerad knutpunkt i form av etablerade leverantörer för en obehövad knutpunkt, enligt brottsmönsterteorin. Även iakttagelser av utländska drivmedelstransporter borde intressera personer i branschen liksom trafikpolis och tull. Kontakter kan tas med etablerade oljeleverantörer. De borde snabbt ha känt av att kunder har övergått till andra (oseriösa) aktörer. Detta gäller även åkeribranschen, där företag som upplever sig utsatta för illojal konkurrens förmodligen sitter inne med en hel del kunskap.

Scen 4: Köparna

Skriptanalys: Leveransen ägde rum med en äldre tankbil, utländska tankbilar och skåpbilar med tank i lastutrymmet. Det stod klart för åkerierna, köparna, att den diesel som levererades inte uppfyllde miljökraven annat än på de förfälskade handlingar som gärningspersonerna tillhandahöll.

Användning av teorier: Polisen hade inledningsvis svårigheter att få information om försäljningen av rödfärgad diesel eftersom det fanns en allmän attityd i lokalsamhället om att det inte var fel att lura staten på några skattekrönor. Med andra ord hade det inte varit svårt att motivera ursäkter för att medverka i brottsligheten enligt situationell brottsprevention, men det blev svårare när det blev känt att ett okänt mc-gäng låg bakom dieseltrafiken. För att minska utrymmet för bortförklaringar, enligt situationell brottsprevention, är en brottsreducerande åtgärd att sprida information om att organiserad brottslighet ligger bakom "oskyldig svart försäljning" av diesel.

För åkerierna var vinningen inte överdrivet stor, särskilt eftersom det var fråga om diesel som inte var miljögodkänd. Därför kunde det även vara svårt att bortförklara brotten. Svenska åkerier riktar kritik mot utländska transporter med lågavlönade chaufförer, trafikfarliga fordon och diesel som inte lever upp till miljökraven. Åkerierna borde därför ha ett intresse av att driva frågor kring arbetsmiljö, trafiksäkerhet och miljö.

Diskussion och slutsatser

Skriptanalys och teorier

Genom skriptanalysen togs ett underlag fram, hur gärningspersonerna steg för steg gick till väga. Därefter användes de tre teorierna som tog sikte på tillfällen till brott. Det är nog ganska vanligt att man i brottsförebyggande sammanhang framför allt lyfter fram de två förstnämnda teorierna, men utan att ha en grundläggande skriptanalys i botten. Utan skriptanalysen blir det

dock svært att få en klarhet i logistiken kring brottsupplägg, särskilt för mer komplexa upplägg som det har varit fråga om här och som gällt brottslig affärsverksamhet. Med andra ord finns en risk för att inte nå ända fram genom att enbart använda teorierna utan att först ha genomfört en skriptanalys.

Som utredare, brottsförebyggare och underrättelseanalytiker är det lätt att falla i fällan att försöka identifiera vilka brott i brottsbalken som är aktuella. Det viktiga i analysfasen är att identifiera och förstå strukturen på brottsplanen. Skriptanalys är till hjälp att få grepp om denna struktur.

Ofta använder myndigheter andra metodstöd som tagits fram av medarbetare med kunskap inom aktuella brottsområden. Även om dessa är till hjälp innebär skriptanalys i kombination med de tre brottsförebyggande teorierna att analysen genomförs enligt förutbestämda linjer, vilket gör det enklare och mer metodiskt att ta till sig.

En utmaning i projektet har varit att inte låta sig färgas av myndighetens straffrättsliga inriktning. Av större intresse är den kedja av faktorer som möjliggör brottet. Det förutsätter att arbeta på ett annat sätt: att lyfta blicken från brottet till helheten, flödet och kontexten. I stället för att skala av, behöver man "klä på" för att få till stånd en begriplig händelsekedja med tillfällesfaktorer.

Arbetet med skriptanalys och de tre brottsförebyggande teorierna visade sig ha flera fördelar:

- Det är ett sätt att arbeta kunskapsbaserat.
- Myndigheternas ärenden är en guldgruva av information som genom skriptanalys kan förvandlas till kunskap och användas inom olika delar av en myndighet, inte enbart i det förebyggande arbetet. Även andra aktörer kan använda metoden, till exempel offentliga upphandlare.
- Metoden är effektiv för att sätta sig in i komplexa brottsupplägg där andra, mer vanligt förekommande metoder, har sina begränsningar. Dessutom visade sig kombinationen skriptanalys och de tre brottsförebyggande teorierna att ge många brottsförebyggande uppslag.
- Den är ett sätt att strukturera upp ett större material och få en tydlig överblick, vilket i sig är en pedagogisk vinst.
- Metoden ger även underlag för att presentera brottsupplägg och i kombination med de tre brottsförebyggande teorierna, diskutera slutsatser och åtgärder internt eller med andra aktörer.
- Som väntat kunde förebyggande åtgärder identifieras. Skriptanalys i kombination med de tre brottsförebyggande teorierna var överraskande effektiv för att få uppslag på hur pågående brottslighet kan upptäckas och därmed stoppas. Med andra ord har skriptanalysen betydelse för underrättelseverksamheten, antingen direkt eller som underlag för att ta fram en inhämtningsplan. Som beskrivning på hur komplexa brott går till, kan skriptanalys ge vägledning för brottsutredningar. Det ger utredaren ett igenkännande mönster oavsett brottsområden. Det går snabbt att som i

vårt fall sätta sig in i olika områden såsom handel med punktskattepliktiga varor, oseriös handel med aktiebolag eller att driva illegala trafikskolor.

Denne artikel er tildelt
en CC-BY 4.0 licens

Sent i vårt arbete började vi inse att skriptanalys även kunde vara ett effektivt hjälpmedel för att analysera ändringar i lagstiftning (Kilchling 2004, Savona et al. 2006, Savona 2017). Med hjälp av metoden kan man bedöma förslaget i en befintlig brottsstruktur och även se hur strukturen skulle kunna utvecklas eller förändras till följd av ett lagförslag.

Ett exempel är reformen med rot- och rutavdrag som innebär skatte-reduktion för byggnadsarbeten och städning i bostäder. Visserligen minskade svartarbetet, men i stället utvecklades rot- och rutbedrägerier för att få ut pengar från Skattemyndigheten utan att några arbeten hade utförts. Med en väl genomförd skriptanalys inför lagstiftningsarbetet hade detta utrymme för bedrägerier kunnat förutses och täppas igen. Nu fick det ske i en senare omgång.

Kontaktopplysningar

Lars Korsell: lars.korsell@bra.se

Referenser

- Alexandersson, L. (2024). "Allas vårt ansvar – ett nationellt brottsförebyggande program." I: Korsell, L. (red.). *Brå 50 år*, under utgivning.
- Belloti, E., Spencer, J., Lord, N., Benson, K. (2020). "Counterfeit Alcohol Distribution: A Criminological Script Network Analysis." *European Journal of Criminology*, vol. 17, issue 4 (July 2020), s. 373-398.
- Benson, M. L., Madensen, T. D. och Eck, J. E. (2009). "White-Collar Crime from an Opportunity Perspective." I: Simpson, S. och Weisburd, D. (ed.). *The Criminology of White-Collar Crime* New York: Springer.
- Benson, M. L. och Simpson, S. S. (2015). *Understanding white-collar crime. An opportunity structure*. New York: Routledge.
- Brantingham, P. och Brantingham, P. (1995). "Criminality of Place. Crime generators and crime attractors." *European Journal on Criminal Policy & Research*. Vol 3, issue 3, sid. 5-26.
- Brantingham, P. och Brantingham, P. (2004). "Environment, Routine, and Situation: Toward a Pattern Theory of Crime. I: Clarke, R. V. och Felson, M. (red.): *Routine Activity and Rational Choice. Advances in Criminological Theory, volume 5*. New Brunswick: Transaction Publishers.
- Brå (2003). *Förebygga ekobrott. Behov och metoder*. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brå (2009). *Polisens satsning mot organiserad brottslighet. En utvärdering av 43 projekt*. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brå (2023). Nitton röster om tjugo års ekobrottsbekämpning. Från 1995 års samlade åtgärder till dagens samverkan. En antologi. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- van de Bunt, H. och van der Schoot, C. (2003). Prevention of Organised Crime. www.wodc.nl
- Chiu, Y.N., Leclerc, B. och Townsley, M. (2011). "Crime Script Analys of Drug Manufacturing in Clandestine Laboratories. Implications for prevention." *British Journal of Criminology*, vol. 51, sid. 355-374.

Denne artikel er tildelt
en CC-BY 4.0 licens

- Chiu, Y.N. och Leclerc, B. (2017). "An Examination of Sexual Offenses Against Women by Acquaintances: The Utility of Script Framework for Prevention Purposes. I: Leclerc, B. och Savona, E. U. (red.): *Crime Prevention in the 21st Century*. Springer.
- Clarke, R. V. (1980). "Situational crime prevention: Theory and practice." *Brit. J. Criminol.*, 20:136-147.
- Clarke, R. V. (2008). "Situational Crime Prevention." I: Wortley, R. och Mazerolle, L. (red.): *Environmental Criminology and Crime Analysis*. Cullompton: Willan.
- Cohen, L. E. och Felson, M. (1979). "Social change and crime rate trends: a routine activity approach." *American Sociological Review*, 44:588-608.
- Cornish, D. och R. V. G. Clarke (1986). *The Reasoning Criminal – Rational Choice Perspectives on Offending*. New York: Springer Verlag.
- Cornish, D. B. (1994). "The Procedural Analysis of Offending and its Relevance for Situational Prevention." I: Clarke, R. V. (red.), *Crime Prevention Studies. Volume 3*. Monsey: Criminal Justice Press.
- Cornish, D. B. och Clarke, R. V. G. (2004). Opportunities, Precipitators and Criminal Decisions: A Reply to Wortley's Critique of Situational Prevention. I: Smith, M. J. och Cornish, D. B. (red.) *Theory for Practice in Situational Crime Prevention*, Vol. 16. Crime Prevention Studies. Monsey: Criminal Justice Press.
- Cornish, D. B. och Clarke, R. V. (2008). "The Rational Choice Approach." I: Wortley, R. och Mazerolle, L. (red.): *Environmental Criminology and Crime Analysis*. Cullompton: Willan.
- Cornish, D. B. och Clarke, R. V. (2014). "Introduction." I: Cornish, D. B. och Clarke, R. V. (red.) *The Reasoning Criminal. Rational Choice Perspectives on Offending*. New Brunswick: Transactions Publishers.
- Cosmo, C-J (1994). *Varför Brå? Tal vid Brås 20-årsjubileum 1994*. Stockholm 1994.
- Dehghanniri, H. och Borrison, H. (2021). "Crime scripting: A systematic review." *European Journal of Criminology*, 2021, vol 18(4), s. 504-525.
- Doyle, L. (2014). "Prof. Martin Gill: I'm Not the Greatest Criminality Expert – Criminals are!" *IFSEC Insider*, 17 juni 2014.
- Eck, J. E. (2003). "Preventing Crime at Places." I: Farrington, D. P. et al. (red.). *Evidence-Based Crime Prevention*. London: Routledge.
- Eklom, P. (1994). "Proximal Circumstances: A Mechanism-Based Classification of Crime Prevention." I: Clarke, R. (red.). *Crime Prevention Studies, volume 2*. Monsey New York: Criminal Justice Press.
- Gill, M., Turbin, V. och Bilby, C. (1998). "Shop Thieves' Perceptions of Retail Security." *The Police Journal: Theory, Practice and Principles*, vol. 71, issue 2.
- Guerette, R.T. (2009). "The Pull, Push and Expansion of Situational Crime Prevention Evaluation: An Appraisal of Thirty-Seven Years of Research." I: Tilley, N. och Knutsson, J. (red.) *Evaluating Crime Reduction Initiatives. Crime Prevention Studies*, vol. 24, Boulder: Lynne Rienner Publishers.
- Haelterman, H. (2016). *Crime Script Analysis. Preventing Crimes Against Business*. London: Palgrave Macmillan.
- Hardy, J., Bell, P. och Allan, D. (2020). "A crime script analysis of the Madoff Investment Scheme." *Crime Prevention and Community Safety*, 22:68-97.
- Jordanoska, A. och Lord, N. (2020). "Scripting the mechanics of the benchmark manipulation corporate scandals: The 'guardian' paradox." *European Journal of Criminology*, Vol 17 (1) s. 9-15.
- Kilchling, M. (2004). "Crime Proofing as a Method of Criminal Preventive Risk Assessment in the Law-Making Procedure." Amsterdam: ESC Annual Symposium.
- Knutsson, J. (1998). "The Swedish Experience of Situational Crime Prevention". *Studies on Crime and Crime Prevention. Biannual Review*, vol. 7, no 2.
- Knutsson, J. och Clarke, R. V. (2006). *Putting Theory to Work: Implementing Situational Prevention and Problem-Oriented Policing*. I: *Crime Prevention Studies Vol. 20*. Lynne Rienner Publishers.

Denne artikel er tildelt
en CC-BY 4.0 licens

- Knutsson, J. (2024). *Att förebygga brott med problemorienterat polisarbete*. Stockholm: Jure.
- Korsell, L. och Nilsson, M. (2003). *Motverka ekonomisk brottslighet genom regler och kontroll*. Stockholm: Norstedts.
- Korsell, L. (2023). *Ekonomisk brottslighet. Kriminalpolitik, brottsutveckling och brottsbekämpning från 1980-talet till idag*. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Korsell, L. (2024). *Brå 50 år. I det brottsförebyggande arbetets tjänst*. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Leclerc, B. (2017). "Script Analysis and the SCRIPT Acronym." I: Leclerc, B. och Savona, E. U. (red.): *Crime Prevention in the 21st Century*. Springer.
- Lehtola, M. och Paksula, K. (2000). *Situational Prevention of Economic Crime*. Helsinki: National Council for Crime Prevention.
- Savona, E. et al. (2006). *The Crime Risk Assessment Mechanism (CRAM) for Proofing EU and National Legislation against Crime*. Milano: Transcrime.
- Savona, E. (2017). "Proofing legislation Against Crime as Situational Prevention Measure." I: Leclerc, B. och Savona, E. U. (red.): *Crime Prevention in the 21st Century*. Springer.
- Savona, E. U. (2010). "Infiltration of the Public Construction Industry by Italian Organised Crime 1". I: Clarke, R. och Tilley, N. (red.), *Situational Crime Prevention of Organised Crime*. London: Willan.
- Schank, R. C. och Abelson, R. P. (1977). *Scripts, Plans, Goals, and Understanding. An Inquiry into Human Knowledge Structures*. New York: Psychology Press.
- Smith, M. J. (2017). "Expanding the Script Analytic Approach using Victim Narratives: Learning about Robberies of Taxi Drivers from the Drivers Themselves." I: Leclerc, B. och Savona, E. U. (red.): *Crime Prevention in the 21st Century*. Springer.
- Statskontoret (2020). *Utvärdering av satsningarna på Brottsförebyggande rådet*. Rapport 2020:13. Stockholm: Statskontoret.
- Sveri, K. (1992). "Professur i kriminalpolitik." I: *Kriminologisk och kriminologisk forskning*. SOU 1992:80.